

Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Geografiya fani o'qituvchisi Xudoyorov Lochinbek
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari yo'nalishi
3-kurs talabasi Haydarova Noila

BUYUK GEOGRAFIK KASHFIYOTLAR

Annatsiya: Buyuk geografik kashfiyotlar natijasida insoniyat yangi yerlarni kashf qilish bilan birgalikda eski yerlar bilan quruqlik yo'li ya'ni savdo karvonlari orqali savdo qilingan davlatlarga dengiz yo'li orqali borish mumkinligi ham isbotlandi. Bu jarayonda mohir dengiz suzuvchilari o'z nomlarini tarixning zarvaraqlarida munosib holda qoldirdilar.

Kalit so'zlar: Yevropa, Buyuk Ipak Yo'li, Portugaliya, Ispaniya, Xristofor Kolumb, Bagam, Gaiti, Kastiliya, Dominika, Gvadelupa, Kichik Antil, Yamayka.

Annotation: As a result of the great geographical discoveries, along with the discovery of new lands by mankind, it was also proved that it is possible to go to the countries that were traded with the old lands by land, i.e., by trade caravans, by sea. In the process, skilled sea swimmers left their names in the annals of history.

Keywords: Europe, Great Silk Road, Portugal, Spain, Christopher Columbus, Bahamas, Haiti, Castile, Dominica, Guadeloupe, Lesser Antilles, Jamaica.

Buyuk geografik kashfiyotlar – XV-XVII asrlar o'rtalarida yevropaliklar tomonidan yangi yerlarni topish va o'zlashtirishlar amalga oshirilgan kashfiyotlar hisoblanadi. Buyuk geografik kashfiyotlar davri boshlanishining bir qancha sabablari bor. Birinchidan, XV-XVII asrlarda Yevropada aholi sonining o'sib borishi natijasida tovarga bo'lgan ehtiyojlar oshib bordi. Bu esa o'z navbatida xomashyoga bo'lgan talabning ortishiga olib keldi. Yevropada xomashyo yetarli bo'lmagach, sayyoh olimlar ekspeditsiyalar uyushtirib, yangi yerlarni

o'zlashtirishni boshlagan. Ikkinchidan, Osiyoni Yevropa bilan bog'laydigan Buyuk Ipak Yo'li o'ta xavfli bo'lib qoldi. Shu sababli, yevropaliklar oldida yangi yerlarni ochish zarurati paydo bo'ldi. Uchinchidan, oltin, kumush, ziravorlar, fil suyagini topish maqsadida yangi yerlarni qidirish ishlari amalga oshirildi. Buyuk geografik kashfiyotlar tashabbuskorlari Portugaliya va Ispaniyalik dengiz sayyohlari bo'lishgan. Sababi, ularga yangi yerlarni o'zlashtirish topshirig'i berilgan. Ekspeditsiya uchun zarur bo'lgan barcha xarajatlar qirollik tomonidan ta'minlangan.

Tarixda Amerika Qit'asini 1492-yilning kuzida Xristofor Kolumb kashf etganligi qayd etilgan. X.Kolumb Amerikaga 4 marta sayohat uyushtirgan, ammo bu yerlarni Hindiston deb atagan. Bunga sabab taxminlarga ko'ra, astronom va geograf **Paolo Taskanelli** sayyoh olimga *Hindistonga* g'arbga suzish orqali ancha yaqin yo'l borligi haqida aytgan. *P.Taskanelli* maslahatlari yordamida hisob-kitoblarni bajarib, uning fikricha Hindistondan Yaponiyagacha 5 ming kilometr masofada yo'l bo'lgan *Kanar* orollari orqali suzish eng qulay deb o'ylagan.

X.Kolumbning birinchi ekspeditsiyaga uchta kema tayyorlagan va flagman (*kema*) uzunligi - 17,3 m.; hajmi - 101,2 tonna; ekipajida 40 kishi bo'lgan. Flot tarkibida hammasi bo'lib, 100 kishi kirgan. Ekspeditsiya natijasida, tarixda birinchi marta yevropaliklar *Bagam* va *Gaitiga* orollariga qadam qo'yishdi. Bu sayohat bilan *Ispaniyaning* Yangi Dunyoga ekspeditsiyasi boshlangan. X.Kolumb bu yerlarni *Xitoy*, *Yaponiya* yoki *Hindiston* qirg'oqlari deb o'ylagan. Yevropaliklar bu yerlarni "**Vest-Indiya**" deb atashgan. 1492-yil 13-oktabrda X.Kolumb qirg'oqqa tushdi, unga *Kastiliya* bayrog'ini o'rnatib orol *Kastiliya* mulkiga aylangani to'g'risida akt tuzdi.

Ikkinchi ekspeditsiyada X.Kolumb "**Admiral**" unvoni va 1500 kishilik ekipaj bilan 17 ta kemada safarga chiqdi. Ekspeditsiya natijasida, *Dominika*, *Gvadelupa*, *Kichik Antil*, *Yamayka* va *Kubaning* janubiy qirg'oqlari bo'ylab suzib, bir necha orol va yarim orollarni kashf etdi. 1496-yil 11-iyunda *Kastiliyaga* qaytib keldi.

Uchinchi ekspeditsiyada 6 ta kema bilan safar uyushtirdi. *Trinidad* orolini kashf etdi. Janubiy tomondan *Orinoko* daryosi deltasi atrofidagi sohil va *Pariya* yarim oroligacha kirib borib, **Janubiy Amerikani** kashf etishni boshlab berdi. 1500-yil *Kastiliyaga* qaytib keldi.

To'rtinchi ekspeditsiyada 4 ta kema bilan 1502-yil 12-iyunda *Martinika* oroliga yetib keldi. Ekspeditsiya izlanishlari natijasida *Gonduras*, *Nikaragua*, *Kosta-Rika* va *Panama* sohillarini kashf qildi. 1504-yil 7-noyabrda *Kastiliyaga* qaytib keldi. X.Kolumb birinchi bo'lib, Atlantika okeanining shimoliy qismida joylashgan subtropik va tropik iqlim mintaqalarini kesib o'tgan va Karib dengizida suzgan birinchi yevropalik sanaladi.

Dengiz navigatsiyasi, kartografiya va geografiyani chuqur bilgan **Vasko da Gama** ham geografik kashfiyotlarga o'z hissasini qo'shgan. Vasko da Gama ekspeditsiyani *Lissabondan* g'arb tomonga yo'l olgan, ammo keyin sharqqa burilgan. Dengiz sayyohlari Atlantika okeanida yoysimon yo'nalishda suzib, Afrikaning janubida bo'lgan burunni "*Yaxshi Umid*" burni deb atadilar. Vasko da Gama 1497-yilning dekabrda hozirgi **Janubiy Afrika Respublikasining** sharqiy qirg'oqlarini kashf qildi. 1498-yilning 20-may sanasida esa Hindistonning janubi-g'arbdagi yirik savdo markazi hisoblangan **Kalikut** shahriga yetib keldi va Hindistonga boradigan birinchi dengiz yo'lini ochdi.

Amerigo Vespuchchi Ispaniya va Portugaliya dengiz flotida xizmat qilgan. 1499 va 1501-1502-yillarda Janubiy Amerikaning sharqiga uyushtirilgan ekspeditsiyada qatnashgan. Amerigo Vespuchchi bu yerlar Hindiston emas, dunyoning yangi Qit'asi degan fikrni ilgari surgan va Yangi dunyo deb atagan.

Valdzemuller 1507-yilda X.Kolumb kashf etgan materikni Amerigo Vespuchchi sharafiga *Amerika* deb atashni taklif etgan. Bu nom hammaga manzur bo'lgan. Keyinchalik esa **Gerard Merkatorning** (1512) xaritalarida ilk marotaba *Amerika* degan so'z ishlatildi. Shu tarzda Yangi dunyoga nom berildi.

Tarixda birinchi bo'lib, dunyo bo'ylab sayohatni **Fernan Magellan** boshchiligidagi ekspeditsiya amalga oshirdi. Bu sayohat Yerning shar ya'ni dumaloq shaklda ekanligini isbotladi. F.Magellan astronomiya va navigatsiya

bo'yicha yaxshi bilimga ega edi. 1519-yil sentabr oyida 5 ta kema bilan yo'lga chiqadi. 1520-yilda *La-Plataning* dengizga quyilish joyigacha yetib bordi. Fevral oyida janubga suzishda davom etdi. F.Magellan ekspeditsiyasi tomonidan ochilgan bo'g'iz keyinchalik *Magellan* bo'g'izi deb ataldi. Kemalar Olovli Yer oroli bilan Magellan bo'g'izi orqali o'tib, noma'lum okeanga o'tishdi. Okeanning tinch tabiati uchun F.Magellan tomonidan "**Tinch okean**" deb nom berildi. To'xtovsiz 17 ming km masofani o'tib, *Mariana, Filippin* orollariga yetib borishdi.

F.Magellan **Fillipinlik** mahalliy xalq bilan to'qnashuvda vafot etdi. Hamrohlari Tinch okeani orqali suzib, Afrikaning janubi orqali faqat 1 ta "*Viktoriya*" kemasida 1522-yilda Ispaniyaga qaytib kelishdi va dunyo bo'ylab suzishni yakunladilar. Ekspeditsiya orqali yerning sharsimonligi hamda yer yuzasining ko'p qismi suv bilan qoplanganligi aniqlandi.

Golland geografi **B.Varenius** 1650-yilda Antarktidani o'rab turgan qismini *Janubiy okean* deb mustaqil okean sifatida ajratgan. Okeanning chegarasi Janubiy Amerika, Afrika, Avstraliya materiklarining va Tasmaniya hamda Yangi Zelandiya orollarining janubiy chekkalari orqali o'tkazilgan shartli chiziq va janubiy qutbiy doira 35-60° j.k. lar orqali o'tkazilgan. Janubiy okeanni alohida okean qilib ajratishda iqlimning sovuqligi, gidrologik sharoitlar asos qilib olingan. Biroq keyingi tadqiqotlar natijasida Janubiy okeanning iqlimiy va gidrologik sharoitlari Atlantika, Tinch va Hind okeanlariga o'xshashligi aniqlangan. Shu sababli Janubiy okean termini ishlatilmagan.

Uilyam Yanszon boshchiligidagi Gollandiya *Ost-Indiya* kompaniyasi ekspeditsiyasi *Karpentariya* ko'rfaziga keldi. U.Yanszon va ekspeditsiya a'zolari *Yangi Gvineya* qirg'oqlarini o'rganishdi. Gollandiyaliklar *Yava orolidan Yangi Gvineyaning* janubiy qirg'og'iga suzib o'tib, bir qancha vaqt o'tgach *Keyp-York* yarimoroli qirg'og'iga yetib borishdi. Hamda 1606-yilda gollandiyalik U.Yanszon Avstraliyani kashf etgan va Yangi Gollandiya deb atagan. Bir necha oydan so'ng ispaniyalik **A.Torres** *Keyp-York* yarimoroli shimolidagi bo'g'izdan suzib o'tdi. Keyinchalik bu bo'g'iz uning nomiga qo'yilgan. 1640-yil gollandiyaliklar materikning g'arbini, qisman shimoliy va janubiy sohillarini kashf etgan.

Jeyms Kuk mashhur ingliz dengiz-sayyohi va kartografi. Sayyoh yer shari bo'ylab 3 ta aylanma sayohatga boshchilik qilgan va ko'plab geografik ma'lumotlar to'plagan. *Nyufaundlend oroli* va *Kanadaning sharqiy qirg'oqlarini*, *Avstraliyani*, *Tinch*, *Hind* va *Atlantika okeanlarini* o'rgangan. Hamda J.Kuk tomonidan tuzilgan xaritalar aniqligi bilan alohida ajralib turadi. 1768-1771 yillarda "*IN-devor*" kemasida Tinch okeaniga amalga oshirilgan birinchi ekspeditsiya Janubiy materikni topish va Avstraliya qirg'oqlarini o'rganishni maqsad qilib qo'yadi. 1769-yilning oktabrida baland tog' bilan qoplangan noma'lum yerga yetib keldilar. Bu *Yangi Zelandiya* bo'lib, sayyoh uch oy davomida uning barcha qirg'oqlarini tekshirdi. Keyinchalik ikki orolni ajratib turuvchi bo'g'izga *Kuk* nomi berilgan. Sayyoh boshchiligidagi ekspeditsiya *Okeaniya* va *Janubiy Atlantika* orollarini xaritalarga aniqlik kiritish, uning geologiyasi, hayvonot olamini o'rganish bo'yicha katta hajmdagi tadqiqotlarni amalga oshirgan. 1774-yil 3-sentabrda ekspeditsiya tomonidan *Yangi Koledoniya* oroli kashf etilgan. 1778-yil 18-yanvarda J.Kuk Gavayi orollarini kashf qildi.

Buyuk geografik kashfiyotlarning natijalari. Buyuk geografik kashfiyotlar ilm-fan uchun katta ahamiyatga ega bo'ldi. Uning natijasida geografiya, tarix, etnografiya va okeanshunolik fanlari ma'lumotlar bilan boyidi. **Vasko da Gama** Hindistonga bolib boradigan dengiz yo'lini ochdi, **F.Magellan** dunyoning ko'p qismini suv qoplab yotishini aniqlab geografiya fanining rivojiga ulkan hissa qo'shgan. **Mikluxo Maklay** esa Yangi Zelandiyaliklar va Yangi Giveniyalik Papuaslar bilan 12 yil yashab bu xalqlar haqida ko'plab ma'lumotlar to'pladi. U nafaqat geografiyaga, balki etnografiyaga ham ma'lumotlar to'plagan. Buyuk geografik kashfiyotlar natijasida yangi dengiz savdo yo'llari ochildi. Dengiz savdo yo'llarining ochilishi o'z navbatida, jahon savdosini vujudga keltirdi. Endi savdogarlar dengiz yo'li orqali uzoq mamlakatlarga tovarlar olib bora olishadi. Buyuk geografik kashfiyotlar insonlar uchun yuqorida aytib o'tilgan shunday imkoniyatlarni berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirzaliyev T. Kartografiya. T.: 2002

2. Shubayev L.P. Umumiy Yer bilimi. T.: O'qituvchi. – 1975